

ТМ	Г. XXX	Бр. 1	Стр. 153 - 160	Ниш	јануар - март	2006.
----	--------	-------	----------------	-----	---------------	-------

Приказ дела
Примљено: 02.02.2006.

Милош Јовановић

ДРУШТВЕНА СВЕСТ, ЉУДСКА ПРАВА И АКТИВИЗАМ ГРАЂАНА У ЈУЖНОЈ И ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ *

Емпиријска истраживања су, из многих разлога, увек добродошла. Оне који се баве науком враћају са висина теоријских апстракција на тло свакодневног живота који се често опире олаком/шематском објашњењу и(ли) разумевању. Као што могу да пруже потврду постојећих гледишта, искуствена истраживања имају потенцијал да прену из "догматског дремежа", те да подстакну нове начине сагледавања друштвених појава и процеса. Исто тако, истраживања могу да послуже практичним циљевима промене друштва – да би неко мењао свет, мора најпре да га упозна. Проблем је што истраживања, ма којем коначном циљу да служе, захтевају релативно велика финансијска средства до којих се у нашој, проблемима затрпаној, земљи долази јако тешко.

Због горе наведеног, појава зборника текстова "*Друштвена свест, људска права и активизам грађана у јужној и источној Србији*" у коме се јавности на увид дају резултати једног друштвеног истраживања свакако представља догађај вредан пажње.

Поменуто истраживање је изведено са циљем да се проучи стање у областима у којима ће деловати нове невладине организације, формиране током реализације ширег пројекта "Јачање невладиног сектора у јужној и источној Србији", финансијски потпомогнутог од стране *Европске комисије*, а реализованог у девет регионалних центара: Нишу, Пироту, Зајечару (Књажевцу), Јагодини, Прокупљу, Новом Пазару, Лесковцу и Врању од стране *Одбора за грађанску иницијативу* из Ниша. Циљ пројекта био је "да допринесе развоју невладиног сектора у овом региону и да подигне свест о значају поштовања људских права за функционисање демократског друштва".

Предмет истраживање су била понашања и ставови грађана о следећим темама:

1. учешће у јавном животу (информисаност, гласање, чланство у организацијама и удружењима, учешће у грађанским акцијама, спремност да се иницира и учествује у решавају јавних проблема),
2. људска права (познавање и ставови),
3. ставови према мањинама и њиховим правима (социјална дистанца),
4. ставови према Ромима,

---

* Ненад Поповић (прир.), *Друштвена свест, људска права и активизам грађана у јужној и источној Србији*, Одбор за грађанску иницијативу, Ниш, 2005.

5. ставови према особама са посебним потребама (особама са хендикепом),

6. родна равноправност (у породици, у економији, у политици) и женска права.

Као инструмент истраживања коришћен је, специјално за ову прилику конструисан, упитник у коме су батерије питања одговарале темама наведеним као предмет истраживања. Истраживана је популација стално настањена на територији девет испитиваних региона јужне и источне Србије, а узорак је планиран на основу података из пописа 2002. године, као стратификовани, троетапни и случајан. Анкетирање је извршено у два "таласа" – крајем 2002. (2.137 испитаних) и крајем 2004. године (2.355 испитаних).

Зборник "*Друштвена свест, људска права и активизам грађана у јужној и источној Србији*" је подељен у четири дела: *Грађански активизам и људска права*, *Права мањина*, *Права особа са инвалидитетом* и *Женска права и родна равноправност*, која "покривају" најчешће одабране сфере деловања невладиних организација код нас.

Први део садржи три текста Ненада Поповића, од којих је први "*Активизам грађана у јужној и источној Србији*", у коме је "грађански активизам" одређен као "сваки облик *јавно* испољеног, добровољног (неизнуђеног) деловања, усмерен на јавне проблеме, јавне институције и њихову делатност, без обзира на то да ли се таква делатност обавља кроз политичке институције, акције тзв. цивилног друштва, преко масовних медија или на који други начин". Активизам грађана је мерен скалом грађанског активизма која је састављена од шест група индикатора: 1) учешће на изборима (гласање); 2) чланство у организацијама или странкама; 3) учешће у јавним скуповима; 4) иницирање решавања проблема; 5) јавно изношење мишљења и 6) обраћање посланику или одборнику ради решавања јавног проблема. Испитаници су 2004. године забележили ниже скорове на скали грађанског активизма него 2002. (просек од 2.92 у односу на 3.06, где је максимални могући скор 6), и то пре свега захваљујући знатном порасту изборне апстиненције и смањеном учешћу у јавним манифестацијама. Најчешће навођени индикатори су: гласање на изборима, иницирање решавања проблема и обраћање политичком представнику.

Упоређивањем са резултатима ранијих истраживања могуће је констатовати да и на подручју друштвеног ангажмана долази до све већег раслојавања међу српским становништвом, на оне апатичне и потпуно пасивне (једна трећина у 2004, наспрам једне петине 2001.) и на оне коју су спремни да се укључе у "захтевније" облике ангажовања. Утврђене су и значајне варијације у скоровима међу, али и унутар самих региона и то у регионима у којима је било значајнијих промена у структури локалне самоуправе. Драматична промена скора албанске етничке заједнице забрињава – 2002. је био међу највишима, а 2004. готово да нема никаквог облика грађанског учешћа, тако да изгледа да Албанци на југу Србије својом пасивношћу шаљу јасну поруку да средину у којој живе не осећају као друштвену и политичку заједницу којој припадају.

Установљено је да активизам грађана позитивно корелира са образовањем и радним статусом. Такође, са растом активизма расте и спремност грађана да се ангажују на решавању заједничких проблема, као и веровање

да лично ангажовање може допринети решавању проблема, па изгледа да се поверење у сопствене снаге и коришћење тих снага се узајамно "хране".

У тексту "*Информисаност као предуслов грађанског активизма*" аутор на почетку наглашава да је информисаност издвојена као посебан сегмент истраживања будући да представља *conditio sine qua non* било каквог ангажовања, а затим прелази на опис истраживачког поступка: од испитаника је тражено да процене своју информисаност о догађајима у свету, земљи и граду (општини), а затим да детаљно наведу изворе из којих се информишу. Резултати показују да испитаници/це сматрају да су најбоље информисани/е о догађајима у граду, а најмање о догађајима у земљи. У односу на 2002., испитанице/ци сматрају да се 2004. боље обавештавају. Главни извор обавештавања о догађајима у свету, као и у земљи, је телевизија, где је уочљива доминација националне телевизије као главног информативног система. На другом месту је дневна штампа, а радио као медиј све више губи на значају као извор информисања. Број испитаника који користе интернет као средство обавештавања је практично занемарљив.

Одговори на питања: "Колико становници источне и јужне Србије познају људска права?", "Која конкретна права најчешће виде као људска права?", "Какво је њихово мишљење о заштићености људских права?", "Од кога очекују заштиту ако су угрожена или повређена људска права?" и "У којој мери сматрају да се људска права инструментализују у дневној политици?" могу да се нађу у тексту "*Људска права у свести становника источне и јужне Србије 2002. и 2004. године*". Према резултатима истраживања, људска права нису стран и непознат концепт за становнике јужне и источне Србије, који као одговор на питање "Када се помену људска права, на које право прво помислите" најчешће наводе права на живот и личну слободу, као и права на рад и синдикална права. Класична "политичка" права (право на удруживање и окупљање, правно на учешће у обављању јавних послова) се помињу јако ретко. Још ређе се помињу класична имовинска права (право на несметано поседовање поменуло је мање од 2% испитаника). Поражавају подаци по којима испитаници сматрају да људска права у Србији не уживају никакву заштиту – мање од 15% испитаника сматра да може безбедно да ужива своја најосновнија права. Ово би била илустрација осећања неизвесности са којим живи највећи део становника испитиваног подручја. Као гарант људских права највише испитаника наводе устав (иако је то акт који не прописује никакву непосредну санкцију), а најмање њих верује да су људска права заштићена међународним прописима (који би требало да су најчвршћа гаранција људских права, пошто не зависе од констелације снага у земљи). Што се тиче "заштитника" људских права, само четвртина испитаних лица сматра да је у случају повреде права најбоље обратити се суду, док преостали сматрају да се права ефикасније могу заштитити на ванинституционални начин, од којих већи број наводи обраћање удружењима за заштиту људских права, а мањи (али растући) број обараћање "утицајним људима са добрим везама". Овај налаз говори о великом неверењу у систем, правни поредак, институције и редовни пут остваривања права.

Међу испитаницима преовладава схватање да су људска права део природног права (људи их поседују без обзира на закон и државу), али и да без закона и државе уживање тих права није могуће. Велики број испитаних

сматра да се људска права често инструментализују и да се користе у сврхе манипулације (у унутрашњој) или принуде (у спољној политици).

Подаци говоре о томе да би највећем броју испитаница /-ка највише одговарала држава која би штитила једнакост, слободу и права. Друга по величина је група која фаворизује економску и социјалну сигурност, док је најмања група која је наклоњена традиционалистичким, односно, националистичким вредностима, чини је 5 до 6% испитаних. Узрок за забринутост представља податак да би више од половине испитаника /-ца прихватило ограничавање људских права, ако би то било правдано неким државним разлогом.

Други део – *Права Мањина*, почиње текстом Богдана Ђуровића "*Интернетничка дистанца у јужној и источној Србији*", који садржи анализе интернетничких односа у смислу степена присутности етнонационализма и (потенцијалне) нетолеранције, социјалне дистанце (мерене Богардусовом скалом), те угледа и поверења у припаднике друге нације на месту државног функционера. Очекивало се да ће, након смиревања сукоба на просторима бивше СФРЈ, доћи до смањивања социјалне дистанце. Резултати истраживања, међутим, упућују на супротан тренд.

Етнонационализам и толеранција су анализирани преко: односа према правима мањина, постојања национализма и ксенофобије, интернетничког поверења и толеранције и етничког нарцизма. Подаци су показали да већина испитаника (без обзира на националну припадност) мањинска права посматра у контексту политички интереса и циљева, а не као непроменљиву на коју политички циљеви не могу да утичу. Индикације етнонационализма су најизраженије у албанској, док се у осталим етничким групама могу наћи код трећине испитаних. Степен ксенофобије бележи благи раст у 2004., с тим што је најизраженији код албанске популације. Степен интернетничког поверења и толеранције бележи пад у односу на 2002. годину. Етнонарцизам, као фактор који доприноси порасту етнонационализма, бележи значајан пораст у ромској (где је скоро удвостручен), албанској и бошњачкој популацији.

Срби, али и припадници осталих етничких заједница, исказују највећи степен етничке и социјалне дистанце према Албанцима и Муслиманима/Бошњацима, и обрнуто. Статистички резултати недвосмислено указују на то да су Роми, што се етничке дистанце према њима тиче, у самом врху негативног вредновања осталих из њиховог окружења. Према Србима, као већинској нацији, готово да не постоји никаква етничка дистанца, изузимајући ону коју су испољили Албанци и Бошњаци/Муслимани.

Што се односа према припадницима других нација на руководећим местима тиче, налази говоре о крајњем неповерењу према Албанцима, као и у неповерењу Албанаца према другима. Изненађује да су припадници свих етничких група релативно отворени према Ромима на руководећим позицијама (можда због тога што ово не представља реалну могућност). Срби представљају прихватљиво решење за руководиоце за све сем за Албанце, док истовремено Срби немају поверење у припаднике других етничких група на местима државних функционера.

Драгољуб Б. Ђорђевић у тексту "*Позадинске претпоставке интеграције Рома – три године после*" долази до следећих закључака: 1) Роми су етно-класа (читава етничка заједница живи на граници и испод границе апсо-

лутног сиромаштва, нема никакву друштвену моћ, и ужива низак друштвени углед); 2) као актери измене неповољног положаја Рома наводе се сâми Роми, већинска заједница и држава; 3) синхронизовано треба побољшати положај Рома у друштвено-економском подручју, правно-политичком пољу и у сфери културе и образовања; 4) изостаје већинска подршка позитивној дискриминацији Рома, где јасно артикулисане одлуке нема код трећине становништва.

Што се тиче позадинских претпоставки модела интеграције Рома, подаци истраживања говоре да становништво (скоро у целости) не подржава понашање скинхеда према Ромима, исказује верску толеранцију и спремност за заједничко обављање обреда са Ромима исте религије и пристаје на примање крви из руке у руку од Рома. Испитивана популација сматра да је за Роме боље да изађу из гета, да се мешају и ступе у сваковрсну размену са околином, а одбија се расистичка идеја о протеривању Рома.

Налази истраживања говоре и о томе да положај Рома варира по окрузима, који, дакле, могу бити јак дискриминативни чинилац прихватања или одбијања појединих кључних друштвених и позадинских претпоставки њихове интеграције.

Целину *Права особа са инвалидитетом* чини текст Татјане Стефановић-Станојевић и Нинослава Крстића "*Ставови грађана југоисточне Србије према особама с инвалидитетом*", који покушава да пружи одговоре на три групе питања (која се односе на три компоненте ставова – сазнајну, осећајну и вољну): 1) Како грађани у југоисточној Србији виде своје суграђане са инвалидитетом? Колико су информисани о њиховом положају, проблемима, потребама? Како процењују ангажованост локалних заједница на побољшању услова живота и рада суграђана са инвалидитетом? 2) Да ли би се с њима укључили у заједничку акцију? Да ли би им активно помогли да побољшају квалитет живота? 3) Да ли би с њима ступили у емотивни однос? Делили радни простор? Да ли присуство особе с хендикепом код њих изазива непријатност и отежава комуникацију? Да ли их доживљавају као угрожавајућу конкуренцију у неким сферама живота?

Према резултатима истраживања, испитаници, на рационалном нивоу, доминантном већином подржавају став да су њихови суграђани с инвалидитетом вредне и равноправне особе којима локална самоуправа својим већим ангажовањем треба да обезбеди још адекватније услове за живот и рад кроз механизам позитивне дискриминације. Код одговора на питање о емотивној вези са особама с инвалидитетом, већина одбацује овакву могућност. С обзиром да је емотивни ангажман један од најважнијих индикатора спремности за приближавање одређеној категорији становништва, резултат истраживања показује да постоји огромна социјално-психолошка дистанца према особама са инвалидитетом, док се на вољном плану може констатовати веома висок степен спремности да се активно ради на побољшању квалитета живота ових особа.

Аутори на крају текста изражавају бојазан да би се даље опадање економских услова живота у испитиваном подручју могло одразити на пад спремности становника на солидарност према особама са специфичним потребама.

Поглавље *Женска права и родна равноправност* почиње уводом Невене Петрушић и Наталије Жунић "*Друштвено-теоријски оквир и про-*

блемско дефинисање истраживања", који представља информативан преглед значајнијих истраживања и теоријских места која се тичу женских права и родне равноправности. Наглашен је значај процеса ретрадиционализације и репатријархализације кроз који су прошле/пролазе земље у транзицији. Као битна карактеристика овог процеса наводе се потрага и откривање "правих", "трајних", "вечних" вредности, које се најчешће преводе у низ веома конзервативних ставова који оправдавају сексизам и искључивање различитих облика "другости".

Наталија Жунић у тексту "*Ставови према родној/полној подели рада и однос према породици и деци*" најпре анализира породицу у савременом друштву, где истиче улогу културе у дефинисању и вредновању родних улога. Ако се породица у Србији деведесетих година гледа из родне перспективе, уочава се пад материјалног стандарда и укупног животног нивоа мушкараца и жена, што доводи до "бекства у породицу" и јачања брака као централне зоне живота.

Подаци из истраживања родне/полне поделе рада и односа према породици и деци говоре следеће: велика већина испитаних (80%) сматра да је брига о породици и деци заједнички задатак мушкараца и жена, али 51% жена и 67% мушкараца сматра да послови у домаћинству по својој природи више одговарају женама (велики утицај на дистрибуцију одговора има образовање испитаника/ца), трећина испитаних сматра да жена не треба да ради ако мушкарац зарађује довољно и они представљају окосницу тврдокорног заступања полне поделе рада.

30% жена и 43,5% мушкараца оспорава право женама да одлучују о томе да ли ће имати деце, а 48% жена и 63% испитиваних мушкараца оспорава исто право удатим женама, где образовање не мења у битном њихов негативан однос према идеји да жене одлучују о материнству. Наведени подаци говоре о томе да се породица перципира као основа женског идентитета и индикатор за процену квалитета живота жена – родитељство се дефинише као "животни смисао" или "циљ по себи", те три четвртине испитаника сматра да је главни разлог за помоћ државе породици са децом – повећање наталитета. Уочљиве су разлике у наведеним ставовима по регионима, па су тако региони који у највећој мери негују "култ породице" Поморавски, Топлички и Јабланички, док у Санцаку мање испитаника него било где другде подржава тврдње о важности породице.

Горана Ђорић у тексту "*Перцепција професионалног положаја жена*" покушава да да одговор на следећа питања: Да ли захтеви тржишта радне снаге, у критичном, транзиционом тренутку, кореспондирају са перцепцијом компаративних шанси жена у сфери запошљавања? Да ли објашњења испитаника који шансе жена виде као мање, кореспондирају са теоријским објашњењима, с једне, и(ли) потенцијалним легитимацијама неједнакости шанси од стране модернизаторски оријентисаних политичара, са друге стране? Сматрају ли наши испитаници да постоје "типично мушка и типично женска занимања"?

Основни налази истраживања су следећи: процена шанси за једнакост у запошљавању веома је повољна (у обе године, с тим што је 2004. боља него 2002.), најчешће навођени разлози за мање шансе жена су "породичне обавезе" и "потцењеност женског рада" (учесталост навођења ових разлога је већа 2004. године), апсолутно преовлађује егалитарни однос према

запослености жена у свим занимањима, најчешће изражене резерве су према запошљавању жена у "типично мушким занимањима".

Увид у економски положај жена даје текст Невене Петрушић "Ставови о имовинском положају жена у породици", наводећи податке који јасно илуструју економску (не)моћ жена – у свету жене раде 2/3 радних сати, за то примају 1/10 прихода и располажу са 1% светског богатства, а сви ризици од сиромаштва су више распрострањени међу женама.

Упркос законском (формалном) изједначењу мушких и женских чланова породице у домену имовинских односа, истраживање показују да у Србији вредна имовина много чешће припада мушкарцима него женама – у 80% случајева кућа/стан испитаника су уписани на име мушкарца у домаћинству, а мушкарац је власник аутомобила, али и друге имовине, у 90% случајева (и то у свим регионима). Овај налаз проблематизује наводну равноправност при одлучивању о трошењу новца у домаћинству (две трећине испитаника одговара да се одлука доноси заједнички). Претпоставка је да је већина испитаних оптирала за одговор "заједно" при томе подразумевајући трошење новца за задовољење свакодневних потреба домаћинства и појединих чланова породице (што је класична "женска" сфера аутономног одлучивања), а не веће новчане инвестиције.

Након анализе друштвеног и нормативног оквира у који се смешта питање абортуса, Слободанка Константиновић-Вилић и Невена Петрушић у тексту "Ставови о абортусу" износе резултате истраживања према којима око 50% испитаника у 2002. би безусловно дозволило абортус, 20% би га безусловно забранило, и још 30% испитаника би дозволило абортус под одређеним условима. 2004. број изричитих опонената абортуса се смањује, али се број одмеренијих и опрезнијих заговорника повећава (сада га чини више од половине свих испитаника) на рачун оних који абортус прихватају без икаквих ограничења.

Међу разлозима за абортус који су за испитанике оправдани, угроженост живота жене је најприхватљивији, а за њим, као најважнији, следе угрожено здравље жене и оштећен плод. Најмање прихватљиви разлози за абортус су нежељени пол зачетог детета и очево противљење рођењу детета.

Уочљиве су и разлике по регионима, па су тако по питању абортуса најпермисивнији Тимочки, Пчињски и Јагодински, а најрестриктивнији Нишки и Јабланички регион.

Након дефинисања насиља у породици као "континуиран[е] примен[е] физичке и психичке силе према члановима породице уз угрожавање и повређивање домена сигурности и односа поверења и испољавање контроле и моћи над члановима породице, без обзира на то да ли је овакво понашање у важећем законодавству предвиђено као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења", Слободанка Константиновић-Вилић и Невена Петрушић у тексту "Ставови о насиљу у породици" поред низа поставки о насиљу у породици констатују да је пораст истог директно повезан са порастом насиља у друштву.

Што се односа испитаника о насиљу у породици тиче, резултати говоре следеће: начелно, 90% (2002.), односно 88% (2004.) не одобрава насиље у породици, с тим што при навођењу конкретних ситуација проценат пада чак до 50%. Повећао се проценат испитаника који показују "разумевање" за насиље према женама у случајевима када она "погреша" или "не слуша

мужа", што је повезано са предрасудом да је жена која доживи физичко насиље од стране мужа заправо "жртва–провокатор". Још једна од раширених предрасуда је она о томе да велики број жена воли да мушкарац буде груб, која је настала на основу реално постојеће околности да већина злостављаних жена дуго трпи насиље не прекидајући заједнички живот са насилником, што никако није повезано са мазохизмом жена, већ је узроковано другим објективним и субјективним околностима. 2004. године се смањио број испитаника који тврде да силовање у браку не постоји, док су на, на другој страни, испитаници као разлог за примену сексуалног насиља, у релативно великом броју, навели атрактивно облачење и често мењање партнера код жена.

На крају, Горана Ђорић даје преглед главних налаза у области женских права.

Треба напоменути да зборник тестова садржи обиље података који овде, како због саме функције приказа, тако и ограниченог простора, нису наведени, а свакако могу да користе истраживачима наведених области друштвеног живота.

Публикација *"Друштвена свест, људска права и активизам грађана у јужној и источној Србији"* може се, поред осталих издања *Одбора за грађанску иницијативу*, преузети у електронском формату (PDF) са интернет адресе: <http://www.ogi.org.yu/srpski/knjige.htm>.